

A. Kolot, Doctor of Economics, Professor
Kiev National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv

INTERDISCIPLINARY APPROACH AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMICS AND EDUCATION

The importance of an interdisciplinary approach in economic research is proved in the article. It is proved that interdisciplinarity in its broadest sense – is the trend, challenges of a global nature, which are updated set of circumstances, reasons that are multifaceted, varied and contradictory. It determined that the methodological part, multidisciplinary update of economics has become a constructive synthesis of theoretical research in this area, which includes not just interdisciplinary cooperation and mutual enrichment at the methodological level, forming a systematic, holistic vision of the economy, the problems and contradictions of development.

Keywords: interdisciplinary approach, update of the economics, constructive synthesis of theoretical studies, complications of the economic and social problems, a holistic understanding of economic processes.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 158: 22-28

УДК 336.717.1

JEL: E58; G35

С. Міщенко, д-р екон. наук
Університет банківської справи НБУ, Київ

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗДРІБНИХ ПЛАТЕЖІВ

Досліджено сучасний стан і проблеми функціонування платіжних систем і здійснення безготівкових роздрібних платежів в Україні, визначено основні завдання та напрями розвитку національного платіжного простору, обґрунтовано систему заходів щодо розвитку національної платіжної системи, запропоновано механізми інтеграції роздрібних платіжних систем і створення єдиної роздрібно-платіжної інфраструктури для всіх видів платіжних інструментів, а також обґрунтовано шляхи подальшого розвитку ринку роздрібних платежів.

Ключові слова: платіжна система, платіжний інструмент, платіжна послуга, безготівкові розрахунки, роздрібні платежі, центральний банк.

Постановка проблеми. Функціонування платіжних систем і здійснення безготівкових роздрібних платежів тісно пов'язані із потребами динамічного розвитку національної економіки, підтримкою стабільності національної грошової одиниці та стійкості грошового обігу, надійним функціонуванням платіжних і розрахункових механізмів, а також із забезпеченням суб'єктів ринку платіжними засобами та платіжними інструментами в необхідному обсязі та структурі.

Винятково важливу роль у розвитку цих процесів відіграє центральний банк, на який покладено функції щодо регулювання діяльності та інтеграції роздрібних платіжних систем, створення єдиної платіжної інфраструктури для всіх видів платіжних інструментів, забезпечення операційної надійності платіжних послуг, а також забезпечення модернізації та подальшого розвитку ринку роздрібних платежів.

Сучасний стан платіжних систем і безготівкових розрахунків в Україні свідчить про їх динамічний розвиток, розширення спектру платіжних інструментів, що відображають ключові потреби в платіжних послугах, а також про інтеграцію платіжних систем у національну платіжну інфраструктуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі найбільш активно проблеми розвитку платіжних систем і безготівкових платежів досліджують В.Д. Базилевич, О.І. Барановський, В.Ю. Білоусова, І.М. Голдовський, Д.Ю. Голембіовський, В.М. Кравець, О.В. Дзюблюк, Р.О. Капралов, Т.Т. Ковальчук, О.М. Колодієв, О.О. Махаєва, С.В. Науменкова, А.С. Обаєва, М.В. Образцов, М.І. Савлук, Т.С. Смовженко, О.В. Трачук, В.М. Усоскін, Н.М. Шелудько та інші відомі науковці.

Високо оцінюючи проведені дослідження, слід зазначити, що ціла низка питань формування та розвитку механізмів безготівкових роздрібних платежів ще залишаються невирішеними. Це стосується, зокрема, формування національного платіжного простору, вдосконалення платіжної інфраструктури, розвитку механізмів взаємодії всіх учасників платіжних систем і врегулювання взаємовідносин між ними відповідно до кращої світової практики.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану та проблем функціонування платіжних систем і здійс-

нення безготівкових роздрібних платежів в Україні, а також в обґрунтуванні системи заходів щодо створення єдиної роздрібно-платіжної інфраструктури для всіх видів платіжних інструментів.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Платіжна система є важливою складовою грошової системи країни, а її функціонування безпосередньо впливає на забезпечення стабільності національної грошової одиниці та стійкості грошового обігу. В Кодексі належної практики щодо забезпечення прозорості в грошово-кредитній та фінансовій політиці, розробленому МВФ, зазначається, що від ефективної роботи платіжної системи країни залежить проведення грошово-кредитної політики та функціонування фінансової системи в цілому, а структура платіжної системи впливає на системну стабільність [1, с. 6].

Під платіжною системою розуміють сукупність організаційно-економічних, технічних і фінансових процедур, що використовуються для здійснення фінансових трансакцій з фінансовими інструментами між банками та їх клієнтами з використанням комп'ютерних систем.

З організаційно-правової точки зору платіжна система є сукупністю законодавчо врегульованих механізмів, що забезпечують здійснення платежів між контрагентами в процесі виконання ними своїх зобов'язань. Тому, відповідно до міжнародних підходів, платіжну систему розглядають як певний інституційно оформлений набір інструментів, банківських процедур і механізмів міжбанківського переказу грошових коштів (клірингових і розрахункових), що забезпечують грошовий обіг.

Відповідно до Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" під платіжною системою розуміють платіжну організацію та учасників платіжної системи, а також сукупність відносин між ними, що виникають у процесі здійснення переказу грошей. Платіжна організація – це юридична особа, яка визначає правила роботи платіжної системи та виконує функції щодо забезпечення діяльності платіжної системи. Існуючі в Україні платіжні системи поділяють на внутрішньодержавні та міжнародні, а завдання щодо регулювання їх діяльності покладено на Національний банк України [8].

У сучасних умовах основними завданнями функціонування платіжних систем є:

- забезпечення стійкості грошового обігу та стабільності національної грошової одиниці на основі реалізації функції грошей як засобу платежу;
- забезпечення суб'єктів ринку платіжними засобами та платіжними інструментами в необхідному обсязі та структурі;
- своєчасність і точність здійснення всіх розрахунків і платежів;
- забезпечення надійності функціонування платіжних і розрахункових механізмів;
- сприяння динамічному розвитку національної економіки.

У зарубіжній практиці залежно від масштабів діяльності учасників платіжних систем і характеру операцій з обслуговування окремих сегментів платіжного обороту розрізняють роздрібні платіжні системи (retail payment system), платіжні системи для крупних сум (large value payment system, LVPS) та гуртові платіжні системи (wholesale payment system). До роздрібних платежів відносять масові повсякденні грошові трансакції на відносно невеликі суми, для яких характерні особливі вимоги щодо швидкості здійснення розрахунків і захисту від ризиків, а одним із їх учасників є фізична особа. До гуртових платежів належать крупні за сумами та термінові щодо виконання трансакції, які опосередковують міжбанківські розрахункові угоди та розрахункові операції на грошових і фондових ринках.

Залежно від особливостей виконання платіжних доручень, їх вартісних і ризикових характеристик розрізняють два типи платіжних систем для крупних сум: системи валових розрахунків у режимі реального часу (real time gross settlement systems – RTGS) і системи на основі відкладеного нетто-розрахунку (deferred net settlement systems – DNS). Така класифікація дозволяє розмежувати принципово різні сфери розрахункового обслуговування, виділити особливі види розрахункових структур, механізмів та інструментів, що використовуються в цих сферах, і розробити контрольні процедури для спостереження за їх функціонуванням [10, сс. 39-48].

На сьогоднішній день динамічно розвиваються системи безготівкових роздрібних платежів, світовими лідерами серед яких є VISA та MasterCard. На них припадає майже 90% безготівкового роздрібного платіжного обороту. Крім того, відбувається активний розвиток національних платіжних систем, діяльність яких набуває регіональних масштабів. Позитивно на світовому платіжному ринку зарекомендували себе європейські системи, зокрема, ті, що функціонують у межах Єдиної зони платежів у євро (SEPA). Це: CORE (Франція), IRECC та IPCC (Ірландія), LIPS-NET (Люксембург), CSS (Голландія), PMJ (Фінляндія), а також STEP1, призначена для переказу невеликих роздрібних платежів, STEP2 – панєвропейська роздрібна платіжна система, призначена для оброблення міжнародних і внутрішньодержавних масових платежів у євро та EURO1, призначена для переказу платежів на крупні суми.

Надійність і ефективність платіжних систем є запорукою ефективного функціонування фінансової системи та економіки країни. За допомогою окремих платіжних систем здійснюються значні обсяги переказів грошових коштів, а тому порушення в роботі таких систем можуть викликати системні ризики та негативно позначитися на фінансовій стабільності країни. Платіжні системи, порушення в діяльності яких можуть спричинити суттєвий вплив на економіку країни, належать до системно значимих і підлягають особливому регулюванню.

Основою вдосконалення регулювання системи платежів і розрахунків у всьому світі є розроблені Комітетом з питань платіжних і розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків "Ключові принципи для системно значимих платіжних систем". Ці критерії враховують структуру платіжної системи країни, її системну значущість, обсяг платіжних операцій упродовж певного періоду або в розрізі окремих фінансових інструментів тощо [12].

Відповідно до "Концепції впровадження нагляду (оверсайту) платіжних систем в Україні" до системно значимих відносять такі платіжні системи, порушення в роботі яких можуть негативно вплинути на діяльність фінансових ринків і обсяги переказів, що може негативно позначитися на функціонуванні економіки країни [2].

Одним із головних завдань регулювання платіжних систем є моніторинг і управління ризиками їх діяльності, під якими фахівці розуміють ризики, характерні для структур і операцій платіжних систем, а також суб'єктів, які беруть участь у платіжних системах і механізмах передачі платежів [4, сс. 123-124]. По відношенню до функціонування платіжних систем виділяють специфічні ризики – ризики окремих учасників і клієнтів, а також системні ризики.

Специфічні ризики виникають у разі порушення окремого сегменту платіжної системи, а системні – коли відбувається значне зниження спроможності системи надавати платіжні послуги в результаті порушення функціонування всієї платіжної системи або її основних елементів. Специфіка ризиків платіжних систем полягає в тому, що їх імовірність низька, однак вони дуже складні, а їх економічні наслідки можуть бути значними.

Особливості функціонування сучасних платіжних систем пов'язані з дією таких факторів як глобалізація, ускладнення організаційно-технічних і технологічних систем, а також взаємозв'язків між окремими елементами платіжних систем, збільшення обсягів платежів, кількості учасників і швидкості розрахунків, що ускладнює контроль і нагляд за їх функціонуванням і може призвести до значних системних ризиків. Тому з метою гарантування безперервного та стабільного функціонування платіжних систем центральні банки багатьох країн почали здійснювати нагляд (оверсайт) за ними. В 2010 р. з метою визначення політики та основних принципів організації нагляду за платіжними системами та системами розрахунків Національним банком України була прийнята Концепція впровадження нагляду (оверсайту) за платіжними системами, що функціонують в Україні [2].

Оверсайт платіжних систем ґрунтується на обов'язковому здійсненні Національним банком України узгодження правил платіжної системи, без якого вона не може надавати платіжні послуги, та періодичному аналізі її роботи. При розробленні нормативно-правових актів з питань здійснення нагляду за платіжними системами Національний банк України орієнтується на Директиви Європейського Союзу, рекомендації міжнародних фінансових організацій, в тому числі ЄЦБ та Банку міжнародних розрахунків.

При складанні переліку систем роздрібних платежів і розрахунків, що підлягають нагляду, Національний банк України повинен оцінювати їх системну та соціальну значущість, взаємозв'язки між ними, наявність ризиків, а також перевіряти їх на відповідність вимогам законодавства України та міжнародних стандартів. Якщо в діяльності платіжної системи виявлено невідповідності встановленим вимогам, то по відношенню до неї повинні бути вжиті адекватні заходи, навіть заборона здійснення окремих видів платіжних операцій або навіть відміна узгодження правил платіжної системи.

Таким чином, основними завданнями у сфері регулювання платіжних систем є:

- підвищення ефективності та стабільності функціонування платіжних систем;
- моніторинг і управління ризиками платіжних систем;
- усунення перешкод для розвитку ринку платіжних послуг;
- забезпечення доступності та безпеки безготівкових роздрібних платежів;
- сприяння розвитку нових платіжних інструментів, технологій та платіжної інфраструктури;
- розширення спектру фінансових послуг, що надаються з використанням інструментів безготівкових розрахунків, зокрема, платіжних карток.

Вивчення та аналіз досвіду функціонування найбільших світових платіжних систем свідчить про ефективність консолідації ринків платіжних послуг і доцільність створення єдиного платіжного простору в рамках національної платіжної системи. На сьогоднішній день всі безготівкові розрахунки здійснюються на основі міжнародних і національних електронних платіжних систем, створених, як правило, центральними банками. Крім того, в багатьох країнах розроблені та широко використовуються національні системи масових електронних платежів, аналогом якої в Україні є Національна система масових електронних платежів (НСМЕП), яка створена в 2003 р.

Ефективне функціонування національної платіжної системи є пріоритетним завданням для багатьох країн, особливо враховуючи кількість і обсяги здійснюваних платіжних операцій приватними платіжними системами та складності із забезпеченням належного рівня безпеки, конфіденційності та швидкості здійснюваних операцій.

У науковій літературі національна платіжна система розглядається як складний та взаємопов'язаний комплекс платіжних і технічних елементів, кожен із яких робить свій внесок у забезпечення ефективного функціонування як фінансового сектору країни, так і національної економіки в цілому. Відповідно до визначення Комітету з платіжних і розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків поняття національної платіжної системи включає:

- 1) комплекс платіжних інструментів для ініціювання та переказу грошових коштів;
- 2) платіжну інфраструктуру для оброблення та передавання платіжної інформації від платника до одержувача грошей;
- 3) фінансові установи, які ведуть грошові рахунки та надають платіжні інструменти і послуги, а також інші підприємства, які є операторами операційних і клірингових мереж;
- 4) систему ринкових угод щодо створення платіжних інструментів і послуг;
- 5) систему формування цін на послуги платіжних систем;
- 5) закони, стандарти, правила та певні процедури, встановлені законодавством та центральними банками з метою забезпечення механізмів розрахунків [12].

Відповідно до підходу, прийнятого Комітетом з платіжних і розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків, національна платіжна система розглядається як процес інституційної та інфраструктурної взаємодії суб'єктів фінансової системи з метою ініціювання та переказу грошових вимог у формі зобов'язань центрального та комерційних банків.

У зв'язку з необхідністю підвищення надійності здійснюваних платежів та ефективності функціонування всієї фінансової системи, процеси централізації платіжних систем і розвитку національної платіжної системи

актуальні для багатьох країн, що обумовлено такими факторами:

- динамічним розвитком економічної та фінансової систем і необхідністю забезпечення фінансової безпеки країни;
- появою нових платіжних інструментів;
- розробкою єдиного механізму інфраструктурної взаємодії на ринку платіжних послуг, підвищенням загальносистемної надійності, ефективності та стабільності функціонування платіжної системи;
- необхідністю мінімізації ризиків;
- забезпеченням і спрощенням доступу до платіжних послуг широкого кола учасників;
- посиленням регуляторних механізмів тощо.

Проведене дослідження дозволило встановити, що головними факторами, що впливають на формування механізму функціонування національної платіжної системи, є попит і пропозиція платіжних послуг, фактори зовнішнього середовища, а також система державного регулювання та контролю за функціонуванням платіжної системи. При цьому основними складовими платіжної системи є різні види використовуваних платіжних інструментів, інфраструктурне забезпечення у вигляді операційних, клірингових і розрахункових систем, а також її інституційна структура [4, сс. 127-130].

Безпосередньо структуру платіжної системи складають платіжні інструменти, система інфраструктурного забезпечення та інституційна структура. Інфраструктурне забезпечення має особливе значення, оскільки сприяє підвищенню рівня надійності здійснюваних операцій, дозволяє підвищити швидкість і результативність оброблення інформації. До складу цього забезпечення повинні входити:

- операційні системи, які безпосередньо перебувають у власності банку, та сітьові системи (електронний переказ грошових коштів у пункті продажу, електронні платежі), що використовуються спільно;
- клірингові та розрахункові системи, операторами яких є центральний банк і/або приватні оператори (кліринг і розрахунок за роздрібними платежами, система розрахунків на крупні суми).

Інституційна структура платіжної системи включає центральний банк, органи регулювання та нагляду, банківських і небанківських посередників, а також інших учасників платіжної системи.

В Україні НСМЕП є внутрішньодержавною банківською багатоємнітною платіжною системою масових платежів, розрахунки та платежі в якій здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів відповідно до розробленої Національним банком України технології. Структуру НСМЕП складають: платіжна організація, члени та учасники платіжної системи, а функції платіжної організації виконує Національний банк України. Членами системи можуть бути юридичні особи, які уклали договір з Платіжною організацією про вступ до НСМЕП та виконують функції емітента та еквайєра. Станом на 15.04.2013 р. членами Національної системи масових електронних платежів були: Національний банк України, 64 банки та 10 небанківських установ [7].

Учасниками НСМЕП є: процесинговий центр мобільних платіжних інструментів, держателі мобільних платіжних інструментів, розрахунковий банк, головний процесинговий центр, регіональні процесингові центри, процесингові центри банківського рівня, держателі платіжних карток, підприємства торгівлі та послуг та інші. Функції розрахункового банку виконує Операційне управління Національного банку України, а функції Головного процесингового центру – Центральна розрахункова палата Національного банку України.

Аналогічні проекти з використанням багатофункціональних смарт-карток, що обладнані безконтактними технологіями та поєднують у собі виконання соціальних функцій, сьогодні поширені в Європі, Японії, Південній Кореї та інших країнах.

З метою забезпечення ефективного функціонування механізмів здійснення безготівкових роздрібних платежів на рівні, що відповідає сучасним вимогам і кращій світовій практиці, на сьогоднішній день в Україні постала необхідність у системній реорганізації та модернізації НСМЕП. Для цього, на наш погляд, необхідне розроблення системи організаційних, технічних, правових, економічних і фінансових заходів, спрямованих на розроблення та створення умов для використання спеціальних платіжних інструментів, вдосконалення технічної бази та технологічних параметрів на основі створення центрального маршрутизатора та державного розрахунково-клірингового центру як основи інфраструктури національного платіжного простору.

Основними напрямками вдосконалення національної платіжної системи з метою розвитку безготівкових роздрібних платежів, на наш погляд, мають бути:

- модернізація НСМЕП на основі використання міжнародних стандартів;
- створення в Національному банку України центрального маршрутизатора та розрахунково-клірингового центру з метою забезпечення оптимальної маршрутизації внутрішньодержавних трансакцій та виконання розрахунків;
- розроблення та впровадження нових платіжних інструментів, зокрема, безконтактних і мобільних платіжних інструментів;
- використання коштів банків, що знаходяться на їх кореспондентських рахунках у центральному банку, для здійснення остаточних клірингових розрахунків;
- розроблення та реалізація єдиної тарифної політики в сфері безготівкових роздрібних платежів, спрямованої на зниження комісійних платежів за оформлення, обслуговування та використання платіжних карток клієнтами банків;
- забезпечення високого рівня безпеки та надійності функціонування платіжної системи, зниження фінансових ризиків і організація автоматизованого моніторингу платежів з метою попередження шахрайських операцій;
- законодавче врегулювання відносин між членами (учасниками) та користувачами платіжних систем [5, сс. 239-240].

Крім того, існує практична необхідність у розробленні та реалізації на базі технологій Національного банку України системи державних і корпоративних проектів на основі взаємодії компонентів НСМЕП та інших платіжних систем, у тому числі й міжнародних, у основних сферах економіки: фінансово-кредитній, соціального захисту населення, освіті, медицині, торгівлі тощо.

Комплексна реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити привабливість використання НСМЕП для банків, підприємств і населення, а також буде сприяти посиленню контролю за здійсненням операцій та мінімізації фінансових ризиків у процесі розрахунків. Економічний ефект від вдосконалення безготівкових роздрібних платежів буде визначатися збільшенням швидкості здійснення та підвищенням надійності роздрібних платежів, скороченням обсягів готівкового грошового обігу та зниженням витрат на його організацію.

При цьому національна платіжна система повинна включати всі елементи повного операційно-розрахункового циклу та забезпечувати пріоритетний розвиток безготівкових платежів з використанням електронних платіжних інструментів, зокрема, інструментів, що при-

йнятні для оплати за допомогою мережі Інтернет і мобільних телефонів тощо.

В умовах розвитку електронних платіжних систем і використання електронних платіжних інструментів роль і питома вага безготівкових розрахунків постійно зростають. Безготівкові розрахунки є більш економічними та краще пристосовані до автоматизації операційних процедур, ніж платежі готівкою. Це особливо важливо в сфері роздрібних операцій, де витрати банків на розрахунково-касове обслуговування дрібних клієнтів складають значну величину. За даними експертів, обслуговування платіжних систем, що ґрунтуються лише на використанні готівки, на території ЄС призвело б до втрати 0,4–0,6% річного ВВП, а в країнах, що розвиваються, – 5–7% [9, с. 28].

Як свідчать результати проведеного аналізу, сьогодні в Україні створено розвинений ринок платіжних карток. Станом на 01.01.2014 р. українськими банками було емітовано 69,7 млн. карток, однак кількість активних карток, за якими упродовж 3-х місяців було здійснено хоча б одну платіжну операцію, складала лише 35,6 млн. Емісію та еквайринг платіжних карток здійснюють 143 банки. Держателями платіжних карток є понад 49,7 млн. осіб. У 2013 р. ними було здійснено 1339 млн. розрахункових операцій на суму 916,0 млрд. грн. При цьому в 2013 р. порівняно з 2012 р. кількість безготівкових роздрібних платежів з використанням платіжних карток зросла більш ніж у 1,68 рази, що свідчить про позитивні тенденції використання платіжних карток як інструмента безготівкових роздрібних розрахунків.

За видами носіїв інформації станом на 01.01.2014 р. переважали картки з магнітною смугою – 93,42%. Питома вага карток з чіпом склала 1,75%, з чіпом і магнітною смугою – 3,06%, а платіжних карток для розрахунків у мережі Інтернет – всього лише 0,52%. При цьому всі картки міжнародних платіжних систем в Україні сьогодні випускаються з магнітною смугою та чіпом, а картки з чіпом емітуються лише в межах НСМЕП [7].

Незначна питома вага карток з магнітною смугою та чіпом пояснюється, перш за все, недостатньою оснащенням торговельних і сервісних мереж зчитувачами пристроями, що підтримують кредитні картки з чіпами та значно вищими витратами на виготовлення мікропроцесора порівняно з випуском карток, оснащених магнітною смугою. Також слід відмітити наявність певної технічної та технологічної несумісності більшості встановлених банкоматів і терміналів з технічними та технологічними параметрами НСМЕП.

Не дивлячись на динамічний розвиток ринку платіжних карток і безготівкових розрахунків, в Україні більшість операцій з платіжними картками здійснюється з метою зняття готівки в банкоматах (56,4%) і лише 43,6% – для здійснення безготівкових роздрібних розрахунків. У вартісному виразі на безготівкові роздрібні платежі припадає 17,4%, а на зняття готівки – 82,6%. Збільшенню частки безготівкових роздрібних розрахунків сприяє розвиток ринку платіжних карток для розрахунків у мережі Інтернет, а також поява платіжних карток з функцією електронних грошей. Разом з тим співвідношення карток з дебетовою та кредитною функціями залишається практично незмінним.

Збільшенню роздрібних платежів з використанням платіжних карток також сприяє динамічний розвиток інфраструктури терміналів і банкоматів. У 2013 р. для обслуговування операцій з використанням платіжних карток в Україні використовувалося 40,35 тис. банкоматів і 221,22 тис. терміналів, тобто на 1 млн. жителів в Україні припадало 890 банкоматів і 4883 термінали [7].

Проведений аналіз свідчить, що основними проблемами, що стримують розвиток вітчизняного ринку безготівкових роздрібних платежів, є:

- недостатній рівень захисту та висока вартість безготівкових платежів;
- відсутність єдиного розрахунково-клірингового центру, а також технічна та технологічна несумісність більшості встановлених вітчизняними банками банкоматів і терміналів з технічними параметрами ЄСМЄП;
- недостатній рівень розвитку термінальної мережі;
- недостатнє правове врегулювання відносин між членами (учасниками) та користувачами платіжних систем;
- недостатній рівень фінансової грамотності населення.

Відповідно до методики ЄЦБ до інструментів платежів (noncash payments) відносять: а) інструменти загального призначення (general-purpose instruments) та б) інструменти спеціального призначення (special-purpose instruments). У структурі інструментів загального призначення виділяють: кредитові перекази (credit transfers), пряме дебетування рахунка (direct debit), платіжні картки (payment cards), чеки (cheques), а в структурі інструментів спеціального призначення – грошові перекази (money order), дорожні чеки (travellers' cheques), банківські тратти (bank draft), акредитиви (letters of credit), векселі (bills of exchange) [14, сс. 25–26].

Разом з ти слід відмітити, що практика здійснення безготівкових роздрібних платежів постійно вдосконалюється, змінюються методи розрахунків і види платіжних інструментів. Останнім часом поширення набувають інноваційні платіжні інструменти: мобільні платежі (m-payments), електронні інвойси (e-invoicing), електронні мандати (e-mandates), банківські онлайн електронні платіжні послуги (online banking e-payment services).

Регулювання безготівкових роздрібних платежів у ЄС здійснюється відповідно до Директиви №2007/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС "Про платіжні послуги на внутрішньому ринку". Ця Директива є правовою базою для здійснення платежів у рамках SEPA та закріплює визначення платіжної установи (payment institutions), під якою розуміють юридичну особу, наділену повноваженнями щодо надання та виконання платіжних послуг на всій території ЄС.

Перспективним напрямом вдосконалення безготівкових роздрібних платежів є розвиток платіжних технологій безконтактних і мобільних платежів, які активно розвиваються міжнародними платіжними системами – American Express (технологія ExpressPay), VISA (технологія PayWave) та MasterCard (технологія PayPass).

Активний розвиток безконтактних технологій обумовлений зручністю та оперативністю обміну інформацією між картою та зчитуючим пристроєм, що спрощує та прискорює процес обслуговування клієнтів, у першу чергу – в рамках процедури оплати товарів і послуг. Однією із головних переваг безконтактних платіжних технологій є те, що платіжні продукти, що підтримують цю технологію, можна використовувати в бізнес-сегментах і галузях, де ключову роль відіграє швидкість обслуговування клієнта, а учасники яких до останнього часу не проявляли особливої зацікавленості до прийому платіжних карток, віддаючи перевагу розрахункам готівкою.

Технологія безконтактних платежів MasterCard PayPass, розроблена для платіжних карток MasterCard і Maestro MasterCard, є інноваційною платіжною технологією, яка представлена майже в 600 тисячах торговельних точок у 49 країнах світу. Тільки в 2012 р. до цієї технології приєднались 8 європейських країн. В Україні ця технологія була сертифікована в 2011 р., а її використання можливе при здійсненні платежів на суму до

100 грн. Станом на 01.01.2014 р. більше 2,5 тис. торговельних точок було обладнано технологією PayPass.

У 2011 р. в Україні також сертифікована технологія безконтактних платежів Visa PayWave, яка використовується для платежів на суму до 200 грн. У світовій практиці ліміти на здійснення безконтактних платіжних операцій за допомогою технології Visa PayWave в середньому складають 100 дол. США. Оскільки всі картки Visa PayWave оснащені як EMV-чіпом, так і магнітною смугою, вони приймаються до оплати в будь-якій точці прийому традиційних і безконтактних карток Visa, однак ліміти на здійснення цих операцій в окремих країнах встановлено різні. Станом на 01.01.2014 р. в Україні було емітовано 17 тис. шт. безконтактних карток з чіпом [7].

Перспективним напрямом розвитку безготівкових роздрібних платежів в Україні є мобільні платежі, які стали частиною значної кількості різноманітних сервісів, які дозволяють формувати певний набір платіжних послуг та інструментів. Мобільні платежі, що здійснюються на основі використання мобільних платіжних інструментів (МПІ) є видом платіжних послуг (інструментів), базовим елементом здійснення яких у сучасних умовах є мобільний телефон. До них належать: перекази шляхом використання SMS-повідомлень, платежі в торговельних автоматах за рахунок авансу коштів, внесених оператору зв'язку, платежі з використанням банківських карток, а також платежі за допомогою системи мобільного банкігу [3, сс. 39–55].

Платіжні технології, розроблені на базі сучасних пристроїв мобільного зв'язку, надають широкий спектр стандартних операцій щодо управління рахунком, оброблення транзакцій: перевірки, коригування та сортування транзакцій, а також додаткові сервіси та можливості, зокрема, встановлення програм відповідно до індивідуальних уподобань користувачів, вибір певного платіжного інструмента для здійснення конкретної транзакції, можливість створення різноманітних послуг і додатків. Крім того, мобільні платежі надають користувачам цілу низку технологічних і технічних переваг, зокрема, мають високу швидкість проведення транзакцій, суттєво спрощують процес здійснення платіжних операцій, дозволяють миттєвий доступ до балансу рахунку, забезпечують безпечність і низьку вартість здійснення операцій.

Здійснення безконтактних мобільних платежів засновано на технології NFC (Near Field Communication), яка представляє собою технологію безпроводного обміну даними між пристроями. Використання технології NFC має низку переваг для роздрібних мереж, основними серед яких є зручність користування, а також висока швидкість оплати та обслуговування клієнтів. Однак реалізація цих переваг залежить від рівня розвитку бізнес-моделей, платіжних технологій та інфраструктури, а також від рівня регулювання, яке покликане сприяти підтримці стабільного та ефективного функціонування платіжних систем.

В Україні технологія NFC використовується системою мобільних та Інтернет-платежів "ПлатиМО!", яка розвивається на основі ЄСМЄП. Не дивлячись на переваги використання технології NFC, існує низка факторів, що стримують її розвиток в Україні. До них належать: конфлікт інтересів емітентів, еквайєрів і мобільних операторів щодо контролю NFC-платежів, нарахування комісій за здійснення цих операцій, а також недостатній рівень розвитку платіжної інфраструктури.

За даними експертів, основними напрямками зростання на ринку безготівкових платежів найближчим часом будуть технології безконтактних і мобільних платежів. Так, згідно з даними консалтингової компанії Frost & Sullivan, сукупні темпи річного приросту європейського ринку безконтактних карток до 2017 р. складуть 28,7%. У 2018 р. 38% мобільних телефонів, проданих у

Європі, будуть обладнані технологією NFC. Обсяг трансакцій, здійснених завдяки системам мобільних платежів на основі NFC, у 2015 р. склав 42,3%, а в 2018 р. – 49,6% [5, с. 256].

Широкий перелік платіжних технологій, які можуть бути реалізовані на базі мобільних засобів зв'язку, дозволяє зробити висновок, що найближчим часом відбудеться суттєве збільшення обсягів мобільних платежів, а мобільні пристрої стануть одним із основних інструментів здійснення роздрібних платежів. Подальше впровадження та вдосконалення мобільних платежів також буде сприяти розвитку платіжного ринку та платіжних систем, що дозволить здійснювати значну частину платежів у режимі самообслуговування, знизить витрати емітентів і еквайєрів на обробку операцій, а також витрати Національного банку України на обслуговування готівкового грошового обігу.

Технічний розвиток і забезпечення нових платіжних інструментів у всьому світі відбуваються достатньо динамічно, однак законодавче та нормативне врегулювання функціонування платіжних систем, особливо з використанням пластикових карток і електронних грошей, часто відстає від технічних і організаційних удосконалень.

Світова практика стимулювання розвитку безготівкових роздрібних платежів орієнтована на вирішення наступних завдань:

- забезпечення стійкого розвитку банківської та платіжної систем;
- сприяння економічному зростанню за рахунок додаткового залучення коштів у банківську систему та відповідного збільшення інвестицій в економіку;
- зменшення витрат на організацію та обслуговування операцій з готівкою;
- підвищення прозорості здійснюваних операцій, в т. ч. з метою зниження рівня тіньової економіки та збільшення збору податків;
- розширення доступності роздрібних платіжних послуг широкому колу споживачів за рахунок їх дистанційного надання;
- підвищення рівня зайнятості у виробництві та обслуговуванні програмно-технічних комплексів, у сфері захисту платіжної інформації тощо [6].

З метою більш повної реалізації переваг безготівкових розрахунків потрібне також удосконалення нормативної та законодавчої бази, системи регулювання і нагляду з боку центрального банку, зокрема, впровадження оверсайту платіжних систем, а також формування і розвитку нових інституційних механізмів, що дозволяють забезпечити надійність і ефективність систем безготівкових розрахунків і платежів.

Висновки за результатами дослідження.

Розвиток платіжних систем в Україні відбувається відповідно до міжнародної практики і, переважно, відповідає європейським підходам до регулювання платіжних систем та інструментів безготівкових розрахунків. При цьому ефективність функціонування національної платіжної системи залежить від стабільного розвитку банківського сектору, характеру інституційної взаємодії у сфері платіжних послуг і надійної платіжної інфраструктури.

Основні завдання центрального банку у сфері регулювання платіжних систем – удосконалення безготівко-

вих роздрібних платежів полягають у підвищенні їх операційної надійності, ефективності надання платіжних послуг та стабільності функціонування, вдосконаленні моніторингу та управління ризиками платіжних систем, сприянні розвитку платіжних інструментів, технологій та платіжної інфраструктури, розширенню спектра фінансових послуг, що надаються за допомогою інструментів безготівкових розрахунків, а також у забезпеченні захисту прав споживачів платіжних послуг.

З метою забезпечення ефективного функціонування механізмів здійснення роздрібних платежів модернізація НСМЕП повинна здійснюватися на основі розроблення системи організаційних, технічних, правових, економічних і фінансових заходів, спрямованих на створення умов для використання спеціальних платіжних інструментів, вдосконалення технічної бази та технологічних параметрів шляхом створення центрального маршрутизатора та державного розрахунково-клірингового центру. Крім того, з метою активізації безготівкових роздрібних платежів доцільним є забезпечення паралельного функціонування національної та міжнародної платіжної інфраструктури з одночасним посиленням позицій національних платіжних систем.

Список використаних джерел

1. Кодекс надлежащей практики по обеспечению прозрачности в бюджетно-налоговой сфере. МВФ. (Редакция 2007 г.). – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/coder.pdf>.
2. Концепція впровадження нагляду (оверсайту) за платіжними системами в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 15.09.2010 р. № 426.
3. Лейнонен Х. Мобильные платежи: что нового, а что из хорошо забытого старого? // Х. Лейнонен, А.С. Обаева, П.В. Сумбулов // Деньги и кредит. – 2012. – №3. – С.39–55.
4. Мищенко С.В. Современные проблемы теории денег и денежно-го обращения / С.В. Мищенко. [Текст] : [монография]. – К.: ЦНИ НБУ, УБС, 2011. – 230 с.
5. Мищенко С.В. Проблемы устойчивости денежного обращения / С.В. Мищенко. [Текст] : [монография]. – М.: Новое знание, 2014. – 399 с.
6. Обзор сферы использования наличных денег в Российской Федерации и зарубежных странах. – М.: Банк России, 2011. – 22 с. – Режим доступу: http://www.cbr.ru/today/payment_system/analytics/survey.pdf.
7. Платіжна система України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=76254&cat_id=36042.
8. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні // Закон України від 05.04.2001 р. №2346-III.
9. Трачук А.В. Перспективы распространения безналичных розничных платежей / А.В. Трачук, Д.Ю. Голембиовский // Деньги и кредит. – 2012. – №7. – С.24–32.
10. Уоскин В.М. Мировые тенденции развития платежных систем / В.М. Уоскин, В.Ю. Белоусова // Деньги и кредит. – 2010. – № 11. – С.39–48.
11. Continuous Linked Settlement. – Режим доступу: <http://www.clsgroup.com>.
12. Core Principles for Systemically Important Payment Systems // BIS. Committee on Payment and Settlement Systems. CPSS Publications №43. January 2001. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/cpss43.htm>.
13. Fedwire Funds Service. Quarterly. Payment Systems. Federal Reserve System. – Режим доступу: http://www.federalreserve.gov/paymentsystems/fedfunds_ann.htm.
14. Kokkola T. The payment system. Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem / Т. Kokkola. – European Central Bank, 2010. – 369 p. – Режим доступу: <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/paymentsystem201009en.pdf>.
15. Payment, Clearing and Settlement Systems in the CPSS Countries. Volume 2. Committee on Payment and Settlement Systems Payment, November 2012. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/cpss105.pdf>.
16. Relative importance of payment instruments: 2011. – European Central Bank. – Режим доступу: http://www.ecb.europa.eu/stats/payments/paym/html/payments_p_2011.en.html.

Надійшла до редколегії 26.03.14

С. Мищенко, д-р экон. наук, доц.

Университет банковского дела Национального банка Украины, Киев

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БЕЗНАЛИЧНЫХ РОЗНИЧНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ

Исследовано современное состояние и проблемы функционирования платежных систем и осуществления безналичных розничных платежей в Украине, определены основные задачи и направления развития национального платежного пространства, обоснована система мероприятий по развитию национальной платежной системы, предложены механизмы интеграции розничных платежных систем и создания единой розничной платежной инфраструктуры для всех видов платежных инструментов, а также обоснованы пути дальнейшего развития рынка розничных платежей.

Ключевые слова: платежная система, платежный инструмент, платежная услуга, безналичные расчеты, розничные платежи, центральный банк.

S. Mishchenko Doctor of Economics, Associate Professor
University of Banking of the National Bank of Ukraine, Kiev

THE IMPROVEMENT OF MASS CASHLESS SETTLEMENTS REGULATION

It was researched the modern state and problems of payment system functioning and cashless settlements operations in Ukraine. It was defined the main tasks and ways of development of the national payment area, grounded the system of steps of national payment system development, developed the mechanism of mass cashless settlements system integration and creation the single payment infrastructure for all payment instruments and it was also grounded the ways of future mass settlements' market development.

Keywords: payment system, payment instrument, payment service, cashless settlements, mass settlements, central bank.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 158: 28-32

УДК 338.436

JEL F 150

Н.Скопенко, д-р екон. наук, доц.
НУХТ, Київ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Формування та розвиток інтегрованих структур є дієвим напрямом підвищення ефективності діяльності підприємств агропромислового комплексу в цілому та харчової промисловості зокрема. Галузеві особливості зумовлюють доцільність певних пріоритетних напрямків інтеграційної взаємодії між підприємствами харчової промисловості та іншими суб'єктами ринку. Здійснено прогноз розвитку інтеграційної взаємодії підприємств харчової промисловості, визначено наміри суб'єктів господарювання та ефективний інструментарій інтеграції залежно від етапу розвитку галузі.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційна взаємодія, інтегровані структури, харчова промисловість.

Світова та вітчизняна економіка формують нову парадигму розвитку, підґрунтям якої є зростаючий взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком суспільства та інтеграційними процесами. Розширення інтеграційної взаємодії між суб'єктами ринку, створення та функціонування інтегрованих структур стає основним фактором і запорукою зростання економіки.

Необхідність забезпечення динамічного розвитку підприємств України в умовах невизначеності впливу зовнішнього середовища обумовлює потребу пошуку балансу між зовнішніми факторами та внутрішнім середовищем, вимагає розроблення та реалізації сучасних концепцій, технологій та ефективних управлінських рішень у площині перебудови та розвитку діяльності підприємств для забезпечення підвищення результативності їх функціонування та економічного зростання. Одним із напрямів підвищення ефективності діяльності в умовах конкурентного середовища та поширення глобалізації є посилення інтеграційної взаємодії та формування інтегрованих структур різних типів.

В сучасних умовах господарювання розвиток економіки підприємств відбувається по шляху зростання консолідації власності, концентрації акціонерного капіталу, розширення співпраці та посилення взаємодії між суб'єктами ринку, зростання кількості угод злиттів та поглинань (M&A), об'єднання підприємств, створення інтеграційних структур, кластерних утворень та стратегічних альянсів, реорганізації вже створених бізнес-груп, міжгалузевої експансії.

На сьогодні теоретичні основи інтеграції не є новими в економічній науці, однак трансформаційні процеси розвитку економіки зумовили необхідність подальшого вивчення та удосконалення існуючих наукових знань та розробки нових організаційних схем та умов забезпечення збалансованої взаємодії учасників інтеграційних процесів.

Значний внесок у розвиток теорії та практики інтеграції господарюючих суб'єктів внесли зарубіжні економісти: Г. Баккер, Т. Галпін, Т. Гранді, П. Гохан, Г. Дінз, С. Зайзель, Ф. Крюгер, Дж. Хелмінк, М. Хендон та інші, в працях яких знайшли розвиток концептуальні підходи до обґрунтування доцільності та ефективності інтеграційних процесів в різних сферах економіки [2, 3, 6, 7, 8].

Серед сучасних науковців питанням розвитку теорії інтеграції, активізації інтеграційних процесів, розробки систем управління інтегрованими структурами, дослідження інтеграційної динаміки у площині стратегічного управління приділяють увагу С. Авдашева, В. Горбатов, М. Кизим, А. Пилипенко та інші [1, 4, 5, 9, 11].

Розв'язанню проблем інтеграційного розвитку підприємств АПК різних форм власності присвячені дослідження відомих вітчизняних вчених, таких як: В. Амбросов, М. Коденська, І. Лукінов, П. Макаренко, П. Мельник, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Ю. Нестерчук, П. Саблук та інші [10, 13, 14, 15], у роботах яких розглядаються теоретико-методологічні, методичні та практичні аспекти інтеграції в харчовій промисловості та АПК, трансформації вітчизняного агропромислового комплексу, різноманітні аспекти створення та забезпечення ефективного функціонування інтегрованих об'єднань.

Розроблені теоретико-методологічні та методичні підходи є підґрунтям для подальшого наукового дослідження у цьому напрямі. Однак у працях науковців приділяється недостатня увага теорії та практиці розвитку інтеграційної взаємодії підприємств харчової промисловості з урахуванням динамічних умов господарювання та галузевої специфіки їх діяльності. Сучасні умови розвитку вітчизняної економіки вимагають поглиблення теоретичних і практичних доробок щодо ефективності взаємодії учасників інтеграційних процесів в економічному середовищі України, що й обумовлює актуальність теми дослідження та його мету.

Головною метою роботи є обґрунтування теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо обґрунтування напрямів активізації інтеграційної взаємодії підприємств харчової промисловості України.

Економічні процеси, що характеризують розвиток будь-якої країни, базуються на вивченні та використанні міжнародного досвіду формування корпоративного сектору та розвитку інтегрованих об'єднань.

Як свідчить світовий досвід, ефективним шляхом до успіху в становленні конкурентоспроможних промислових структур є концентрація капіталу та виробничих потужностей на основі розвитку інтеграційної взаємодії. Інтеграція впливає на життєстійкість підприємств, підвищення фінансової стабільності, зниження рівня невизначеності у постачанні ресурсів та збуті продукції, зміцнення позицій